

Haarlem 18 september 2018 –

De keuken van de biograaf – Elisabeth Leijnse

Geachte aanwezigen,

Toen ik twee jaar geleden in deze prachtige zaal de Erik Hazelhoff Biografieprijs kreeg, was ik zo overweldigd dat ik vergeten ben de jury te bedanken. Ik wil dit nu graag rechtzetten. Ik dank de Stichting en juryleden van de Biografieprijs 2016, waarmee ik nog elke dag even blij ben als op die tiende mei 2016.

Marlies Veldhuijzen van Zanten heeft me gevraagd u op een persoonlijke manier iets te vertellen over mijn biografie van de zusters Cécile en Elsa de Jong van Beek en Donk. Ze schreef mij: ‘Als u de luisteraars een kijkje in de keuken kunt geven, zal iedereen dat boeiend vinden’. Ik zal hier dus alleen voor mezelf spreken. Hierna zal filosoof Coen Simon de avond naar een hoger niveau tillen. Onze beider toespraken zijn vooral bedoeld als een oefening in geduld voor de genomineerden. Het gaat erom dat hun wachttijd tot het voorlezen van het juryrapport met een klein uur wordt opgerekt.

Het eerste onderwerp dat ik wil aansnijden is dat van de eenzaamheid van de biograaf. Af en toe ontmoet ik de man die bij het Fonds voor de Letteren auteurs ondersteunt met een lopend project. Zijn begroeting is altijd dezelfde: ‘Hoe gaat het met de eenzaamheid?’ Volgens hem zijn alle biografen eenzaam. Het is erger dan bij

romanschrijvers, dichters en essayisten. Biografen trekken zich terug met hun gebiografeerde als enige gezelschap en hebben de neiging zichzelf te verwaarlozen.

Er zit enige waarheid in zijn sarcasme. Het is een illusie dat de biograaf goed gezelschap heeft aan zijn gebiografeerde. De gebiografeerde voert de biograaf mee, hij slokt hem op, en daar zit dan de biograaf, als Jonas in de walvis, en die zat daar in z'n eentje. De walvis houdt Jonas geen gezelschap, integendeel, onvermijdelijk wordt de opgeslokte biograaf zelf slecht gezelschap. En dan komt er een moment – het kan vroeger komen of later, maar het komt – dat de partner van de biograaf die walvis niet meer in huis wil. De partner wil het beest met een harpoen te lijf gaan, en zijn of haar Jonas eruit bevrijden.

Dit kan leiden tot een bloedbad, zonder garantie op succes. De partner kan maar beter blijmoedig meezwemmen naast de walvis totdat het beest de biograaf heeft uitgespuugd. Als alles goed gaat valt dit moment samen met de boekpresentatie.

Een van de grootste walvissen die ik ken uit de geschiedenis van de biografie in Nederland, is Lodewijk van Deysel, wiens leven is beschreven in twee delen van samen 2500 bladzijden door Harry Prick, getrouwd met Lily Prick. Ik heb dertig jaar geleden dagen doorgebracht bij het echtpaar Prick want Harry was mijn copromotor. Ik wil u nu voorlezen hoe Prick zijn echtgenote dankt in de inleiding van het eerste deel van zijn biografie. Dat is pas op p. 40, want er waren eerst vele andere mensen te bedanken. Dan komt de laatste alinea: 'Maar ten diepste gaat mijn dankbaarheid toch uit naar mijn liefste Lily die mij intussen alweer achtendertig jaar lang blijmoedig heeft

willen delen met Lodewijk van Deysse.’ Kijken we nu hoe Prick zijn vrouw dankt in het tweede deel van de biografie. ‘Andermaal gaat mijn grote erkentelijkheid uit naar mijn lieve Lily, die nu al drieënveertig jaar mijn leven deelt en mij bij mijn arbeid op de meest effectieve wijze heeft willen bijstaan. Over de niet geringe opofferingen die zij zich daarvoor heeft moeten getroosten, heb ik mij reeds uitgelaten in de laatste alinea van de inleiding van het eerste deel van mijn biografie.’ Voor de duidelijkheid: Harry en Lily Prick konden werkelijk goed met elkaar opschieten. Op een keer vroeg ik hem: werkt Van Deysse nooit op haar zenuwen? Hij antwoordde: ‘Ja, maar af en toe koop ik voor haar een bontjas.’ Ik geef deze cadeautip mee aan de biografen hier aanwezig. Want er zijn ook biografieën waarin geen partner meer wordt bedankt.

Mijn partner is godzijdank altijd blijmoedig naast mij blijven doorzwemmen. Een heel ander verhaal zijn de kinderen. Ik ben nu aangekomen bij mijn tweede onderwerp: de biograaf en de familie. Toen ik de plannen maakte voor mijn biografie waren mijn kinderen vier jaar oud, en in de maand van de boekpresentatie vierden ze hun achttiende verjaardag. Een tweeling. Het houdt je bij de realiteit maar helemaal rimpelloos loopt dit niet. Ik heb de naam De Jong van Beek en Donk nooit met zo veel ironie horen uitspreken als door mijn eigen kinderen (en ironie is hier een milde uitdrukking).

Om de verwaarlozing binnen de perken te houden, had ik me aangewend in de keuken te werken. De keuken van de biograaf is in mijn geval dus letterlijk te nemen. Ik weet dat elke werkende moeder bij tijden kampt met schuldgevoel, maar bij mij werd dit nog eens versterkt door mijn bronnen. Ik las in de keuken de dagboeken van

Elsa, zowat 10.000 bladzijden, en daarvan gaat ruim de helft over de opvoeding van háár twee kinderen. Wat een aandacht, inleving, psychologische en medische observatie, en dat dan nog eens bloemrijk voor hen opgeschreven. Ik voelde me als moeder continu op de vingers getikt van gene zijde. Terwijl ik beschreef wat een fantastische moeder zij was, voelde ik me op steeds dramatischer wijze falen. Bovendien was ik chronisch jaloers op haar. Elsa schrijft hoe excessief ze haar kinderen toch vindt in de gevoelige jaren van de puberteit. Ze hebben een huilbui omdat er voor hen geen kaartjes meer te krijgen zijn voor de achtste van Mahler! Dit lees ik terwijl ik mijn eigen kinderen van hun scherpjes probeer af te houden, en van veel erger. Een puberteit was voor ouders van honderd jaar geleden pure verwennerij.

Voor wie een biografie schrijft, veranderen niet alleen de gezinsevenwichten maar ook de bredere familierelaties, zeker als het project heel lang duurt. Je raakt een beetje vervreemd. Op familiebijeenkomsten stelde niemand nog de vraag naar de voortgang van het boek, en als die vraag kwam, dan kon ik uit de lichaamstaal afleiden dat er geen gedetailleerd antwoord werd verwacht.

Een compensatie is dat de biograaf er een nieuwe clan bij krijgt: de familie van zijn gebiografeerde. Ik noem dit de biofamilie. Je kunt met die familie geluk hebben of niet, het is als met elke familie. Ik heb met mijn biofamilie geweldig geboft. Ten eerste gaat het om hoogstaande, ruimdenkende mensen met culturele en historische belangstelling. Ten tweede waren zij de kleinkinderen van de gebiografeerden en niet de kinderen. Dit verschil is essentieel. De verhouding tussen ouder en kind is per definitie gevoelig, soms explosief, maar bij de kleinkinderen zijn de grootste mijnen al

geruimd door de vorige generatie. Als de kinderen van de gebiografeerde nog leven, treedt de biograaf onherroepelijk in hun intieme leven, maar bij de volgende generatie heeft angstvalligheid plaats gemaakt voor nieuwsgierigheid. Ten derde had ik met mijn biofamilie medelijden. Ik stelde me voor hoe ik zou reageren als een wildvreemde bij mij op de stoep zou staan met de boodschap: ik ga een boek schrijven over jouw familie. Het minste wat ik kon doen was de hele biofamilie aanstellen tot co-redacteur en inzage geven in alle versies van mijn boek. Ik herinner me een kerst dat ik vijf pakketten naar het postkantoor bracht, de beste wensen voor familieleden met begeleidend typoscript. Ik heb nooit een verzoek tot verfraaiing, vergoelijking, weglating van wie ook gekregen. Ik besepte dat ik de persoon was met een kramp, en dat zij juist heel relaxed waren.

Toch is de kans reëel dat een biografie iets verschikt in de familie van de gebiografeerde. In die zin heeft de biograaf een morele verantwoordelijkheid; ten minste moet hij zich bewust zijn van de mogelijke impact. In het geval van mijn biofamilie was er iets bijzonders aan de hand. Twee generaties eerder was het kerngezin De Jong van Beek en Donk – dit zijn Cécile en Elsa en hun oudere broer Jan – niet zonder blutsen gekomen uit een echtscheiding, twee bekeringen tot het katholicisme en twee wereldoorlogen. Hun kinderen hadden het contact met elkaar laten verwateren. De kleinkinderen van Jan, Cécile en Elsa hadden elkaar zelfs nog nooit ontmoet toen ik aan mijn biografie begon. Als biograaf kreeg ik met elk van de drie takken een verstandhouding die evolueerde tot vriendschap. Een cadeau dat deze biografie mij heeft gegeven, behalve de Biografieprijs, is dat ik de kleinkinderen aan

elkaar heb mogen voorstellen, de eerste keer in het kasteel van Beek en Donk, de tweede keer in Parijs. Er ontstond twee keer opwinding toen ze ontdekten dat iedereen hetzelfde servies had, en nogal wat identieke meubels: familiebezittingen die afkomstig waren uit de inboedel van het ouderlijk huis van Cécile en Elsa die in 1895 in drieën was verdeeld.

Om kort te gaan, ik ben door een achterkleindochter in lichte exaltatie uitgeroepen tot een *family-healer*. Dat is een eer die me helemaal niet toekomt, omdat ik alleen in mijn eigen belang heb gehandeld. Maar soms denk ik dat dít het mysterieuze plan van Cécile en Elsa is geweest met deze biografie. Elke biograaf voelt zich weleens gecontroleerd door zijn gebiografeerde vanuit den hoge, en vraagt zich af wat de man of vrouw er zelf van denkt, van wat je daar opschrijft. Ik heb bij Cécile en Elsa vooral het visioen gehad van twee oude dametjes die in de loge toekijken hoe het hier beneden reilt en zeilt, daarbij dodelijk commentaar gevend, een soort vrouwelijke versie van Statler en Waldorf uit de Muppetshow. Die dametjes daar samen in hun loge moeten hebben gedacht dat het nu eens uit moest zijn met het getwist van honderd jaar geleden, en daarom hebben ze mij vanaf hun balkon af en toe wat bronnen in de schoot gegooid, soms zelfs een hele kist vol. En ik stel me voor dat ze daarbij samen heel veel lol hebben gehad.

Van mogelijke vampier was ik dus gepromoveerd tot een kofi annan. Steeds vaker zat ik op reünies van mijn biofamilie in plaats van de eigen familie. En standaard werd mij dan hetzelfde verhaal verteld. Heb je dit al in je biografie? Het verhaal gaat zo.

Op de dag dat Elsa achttien wordt, staat haar vader, de procureur-generaal, om 6 uur 's morgens aan haar bed met de woorden: 'Liesje trek je reismanteltje aan.' Op die dag reizen vader en dochter naar Berlijn, waar vader voor haar de Bechstein koopt, het pronkstuk van de familie. Het verhaal is me door vijf familieleden onafhankelijk van elkaar verteld, altijd met dat ene zinnetje: 'Liesje trek je reismanteltje aan'. Het móet kloppen.

Het verhaal staat niet in mijn biografie omdat het niet waar is, zo blijkt uit de bronnen. Elsa bleef op haar achttiende verjaardag gewoon thuis. De peperdure Bechstein kreeg ze van haar zwager Adriaan Goekoop ná de dood van haar vader. Wie het verhaal over het reismanteltje heeft verzonnen, weet ik niet. Het is fictie, maar wel, alweer, met een helende functie. Het verhaal verbergt dat vader De Jong aan het eind van zijn leven blut was. Natuurlijk had hij graag voor zijn Liesje een Bechstein gekocht. Het verhaal verbergt dat de geldstroom in de familie De Jong van Beek en Donk van de nouveau riche Goekoop kwam, de man van Cécile, die van haar scheidde. Uit het reismanteltje-verhaal heb ik geleerd dat familieverhalen soms een ander doel dienen dan de waarheid. Geloof ze als biograaf niet klakkeloos.

Dit brengt me tot mijn laatste onderwerp: de biograaf en de fictie. Al vóór het schrijven had ik met mezelf een 100%-non-fictie-contract gesloten. Als ik Elsa op 20 mei 1890 in de bossen van Vught laat wandelen met haar blauwe hoedje met het gele lint, dan weet ik uit de bronnen dat zij op díe dag dáár zó gelopen heeft. Ik wilde haar niet zonder bron op een andere dag van mei met het blauwe hoedje opvoeren, ook al wist ik dat ze dit hoedje toen had kúnnen dragen. Die veiligheid wilde ik de lezer

geven. Niet één woord zou berusten op verschuiving, extrapolatie of speculatie. Vooral mocht deze biografie geen *vie romancée* zijn.

Toch heb ik het hele schrijfproces beleefd als een vrijage met de fictie. Cécile en Elsa waren mijn mentale voorstelling. Weliswaar heb ik het beeld dat ik van ze had, gevoed met duizenden details uit de bronnen. Ik ben op alle plaatsen geweest waar ze hebben gewoond, soms verschillende keren. Ik luisterde naar de muziek waar zij mee verbonden waren. Maar ondanks deze rijke empirische basis, voelde het of zij producten waren van mijn verbeelding. Ik had geen bewegende beelden van ze, ik heb nooit hun stemmen gehoord, maar toch zag ik ze lopen en lachen. Ik droomde van ze. Zij hebben jarenlang als hologrammen mijn leven gedeeld. Eigenlijk heb ik jarenlang in een film geleefd.

Het geldt natuurlijk voor elke biografie: het verhaal van een leven is niet het leven zelf. Elke biografie zou dus eigenlijk moeten verschijnen met de lijst eromheen van het schilderij van de pijp van René Magritte en het etiket 'Ceci n'est pas...' en dan de naam van de gebiografeerde. Maar de levens van 'mijn' freules lijken zelfs de mogelijkheden van de fictie te overtreffen. Twee hartstochtelijke vrouwen komen terecht in een platonisch huwelijk. De ene trouwt met een volle jood en wordt antisemitisch, de andere trouwt met een antisemiet en wordt anti-antisemitisch. Er is een jonge minnaar, maar die trouwt met de dochter. Zo veel spectaculaire wendingen kan een romanschrijver zich niet veroorloven. Er is een prachtige passage in het laatste dagboek van Elsa. Ze is ernstig ziek en gaat haar eigen jeugddagboeken opnieuw lezen. En dan schrijft ze: 'Ik kan het bijna zelf niet geloven. Mijn leven, en dat van

Cécile, is één feuilleton geweest, één feuilleton.’ We noemen het nu: een soap. Mijn boek is een soort roman geworden niet omdat het een *vie romancée* is, wel omdat deze levens zo romanesk waren.

Ik moet er eerlijk bij zeggen dat ik in zekere zin wél voor romanschrijver heb gespeeld. Dat is dan misschien het enige voordeel dat ik heb gehad van mijn academische achtergrond. Ik geef het vak narratologie. Als je twintig jaar Gustave Flaubert leest met studenten, krijg je een basisinstinct. Ik wilde een biografische stem gebruiken die klonk als de objectieve verteller uit de negentiende-eeuwse roman volgens de boutade van Flaubert dat de schrijver in zijn werk moet zitten zoals god in het universum, dat is: nergens zichtbaar maar overal aanwezig. Waarom Flaubert? Omdat dit de literatuur was die de zusters lazen. Cécile is afgestudeerd op de Franse realistische roman.

Toen mijn tekst ‘klaar’ was, heb ik ruim anderhalf jaar gewerkt aan de eindredactie. Dat was de moeilijkste tijd. Niet voor mij maar voor mijn omgeving, die mij nu abnormaal begon te vinden. De uitgever werd boos, maar ik wilde niets uit handen geven zo lang ik dacht dat het nog beter kon, dat wil zeggen strakker en coherenter. Dit is mijn echte keukengeheim: zonder die anderhalf jaar had ik hier niet gestaan. Maar ik denk wel dat ik het nu allemaal toch iets sneller zou kunnen.

Deze biografie heeft me leren schrijven. Voor het eerst in mijn beroepsleven had ik het gevoel dat ik iets schreef wat belang had, en wat het beste van mezelf in stelling bracht. Bij het schrijven van een biografie werken de linkerhersen helft en de

rechterhersenhelft intens samen. Ineens kreeg ik ook lezers. Dat was me bij vorige publicaties nog nooit overkomen.

Waarom lezers verslingerd zijn aan biografieën is me steeds duidelijker geworden door reacties op mijn boek. Verschillende keren heeft een lezer me verteld dat zij of hij met het ouder worden is gestopt met het lezen van romans, en alleen nog maar naar non-fictie grijpt, het liefst biografieën. Zijn romanschrijvers de laatste jaren slechter gaan schrijven, zou je dan denken, en biografen steeds beter? Misschien is het laatste wel waar. Lezers zeggen mij dat een biografie meer voldoening geeft omdat het iets vertelt over de geschiedenis (dat zeggen meestal de mannen), of omdat het iets vertelt over het leven (dat zeggen dan de vrouwen).

Ik heb de volgende hypothese. Een klassieke biografie beschrijft een leven van de geboorte tot de dood (in welke verhaalordening dan ook). Dit verhaal confronteert de lezer met zijn eigen sterfelijkheid. De biograaf ordent en selecteert wat ertoe deed, de dilemma's en successen, onbenutte kansen, goede bedoelingen, ambivalenties, kortom al die dingen die een leven maken. Soms kijkt de gebiografeerde zelf terug op zijn parcours en maakt de balans op. Meestal doet de biograaf dat ook, mogelijk in zijn plaats, en waarschijnlijk is dat een andere balans. In elk geval wordt de ultieme balans opgemaakt door de lezer, die in het geniep ook een moralisator is, en die misschien wel dit voltooide leven afzet tegen het zijne dat nog gedeeltelijk openligt.

Kortom, de biografie zet de lezer aan tot zelfreflectie, tot omzien in verwondering, en die behoefte wordt groter naarmate men ouder wordt. U begrijpt: met de groeiende groep van fitte ouderen heeft het genre nog een mooie toekomst.

En dan is er nog het verband met de geschiedenis. Er bestaat geen biografie zonder historische dimensie. Ze beschrijft mensen in tijd en milieu met een altijd unieke samenstelling van persoonlijke en collectieve kenmerken. De biografie geeft de lezer voldoening omdat ze een beetje meer begrip brengt van de grote geschiedenis en tegelijk het genot geeft van de kleine geschiedenis. Begrip en genot samen, dat klinkt als de definitie van geluk.